

TOPLUM YAŞAMINDA KURALLAR: BİREY-KURAL İLİŞKİSİ¹

Yrd. Doç. Dr. Nihan DEMİRKASIMOĞLU
Ankara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Yönetimi ve Politikası Bölümü

ÖZ

Toplumsal yaşamda bireyin diğer bireylerle ve toplumla ilişkilerindeki güç dengelerinin sağlanmasında anahtar rol oynayan kurallar, toplumsal ilişkilerde belirsizliğin azaltılması, bireyler arası ilişkilerde yol gösterici olması ve özgürlüklerin çerçevesini çizmesi bakımından kılavuz görevi görmektedir. Toplumun anonim kişiliğinin yarattığı kurallar, toplumdaki topluma değişebilmektedir. Bu kurallar, bir yandan bireyleri özgürleştirirken aynı zamanda da onların özgürlüklerini sınırlandırabilmektedir. Kuralların bu dinamik doğasına bağlı olarak, farklı toplumların kurallara uyma gerekçeleri ve kurallara uymamaları durumunda karşılaştıkları yaptırımlar da değişebilmektedir. Sözü edilen olguları ayrıntıları ile tartışmak üzere, bu çalışmada kural kavramı, ilişkili olduğu kavramlar, kuralların işlevleri, kuralların özellikleri ve türleri, birey-kural-özgürlük ilişkisi, kuralsızlık, bireylerin kurallara uyma gerekçeleri ve kurallara uymada toplumsal ayrılıklar konuları odağa alınmıştır. Görünen o ki, kurala uyma davranışının teşvik edilmesinin nihai amacı, bireyin ve toplumun mutluluğunu tesis etmektir. Bu amacı gerçekleştirirken gözden kaçırılmaması gereken nokta ise, kuralların özgürlüklerden en üst düzeyde yararlanmaya olanak sağlayacak biçimde düzenlenmesi ve toplumsal değişmelerin ortaya çıkardığı yeni durumlara ayak uyduracak biçimlerde yeniden düzenlenmesidir.

Keywords: Kuralların işlevleri, kural türleri, kurala uyma, kuralsızlık.

RULES IN SOCIAL LIFE: INDIVIDUAL-RULE RELATIONSHIP

ABSTRACT

Rules having a fundamental role in providing the power balances of individuals' relations with their society and other individuals in social life also have a guideline role in decreasing the uncertainty in social relations, facilitating interpersonal relations and drawing the limits of freedom of individuals. Rules created as a product of society's anonymous personality can vary from one society to another. While setting free the individual, rules these rules can both limit the individuals' freedom and set them free at the same time. This dynamic nature of rules can result in

¹ Makalenin geliş tarihi: 22.05.2014
Makalenin kabul tarihi: 30.12.2014

variation of the reasons for obeying the rules and sanctions in case of disobeying rules in different societies. For the aim of discussing these cases in details, the term "rule", related terms, functions of rules, characteristics and types of rules, individual-rule-freedom relationship, anomie, the reasons of obeying and disobeying of individuals' and differences among the societies in rule obeying behavior were analyzed. It seems that final purpose of rule-obeying behavior is to provide the happiness of individual and society. In order to achieve this purpose, it should not be over sighted that rules should be regulated in a form that enables the individual to benefit from the freedoms as much as possible. Further, rules should be regulated in a form that keep up with the new situations stemming from social changes.

Anahtar Kelimeler: *Functions of rules, types of rules, rule obeying anomie.*

I. GİRİŞ

Bireyler, sosyal varlıklar olmaları nedeniyle diğer bireylerle birlikte yaşamakta ve çeşitli ilişkiler kurmaktadır. Toplum içerisindeki bireylerin birbirleriyle ilişkilerinin belirli bir düzen içinde yürütülmesi gerekmektedir. İşte bu ilişkileri düzenlemek üzere oluşturulmuş kurallar, bir yandan bireylerin özgürlüklerini kullanmalarına olanak sağlarken bir yandan da davranışlarını kısıtlamaktadır. En genel ifadeyle toplum yaşamında kurallar, toplumsal düzen içerisinde bireylerin davranışlarını düzenlemek üzere vardır. Bu çalışmada, kuralların birey ve toplum yaşamına nasıl bir yön verdiğini ve bireylerin kurala uyma ya da uymama davranışlarını şekillendiren etkenlerin betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde kural kavramının ilişkili olduğu kavramlar, kuralların işlevleri, özellikleri ve türleri, birey-kural-özgürlük ilişkisi ve kurallara uymada toplumsal ayrılıklar boyutlarında çözümlenmesi gerekmektedir. Bu çözümlenmede öncelikle kural kavramı sıkı ilişki içerisinde bulunduğu sosyoloji ve hukuk düzlemlerindeki tanımlamaları ile incelenmiş, daha sonra ulusal ve uluslararası literatür taranarak birey-kural ilişkisini yönlendiren olgulara yer verilmiştir. Çalışmada temel olarak, hukuk, sosyoloji ve sosyal psikolojinin veri kaynaklarından yararlanılmıştır.

Her insan toplumsal yapı içerisinde bir "birey" olarak kabul edilmektedir. Sosyal ve medeni bir varlık olan bireyler, yaşamlarını sürdürebilmek için diğer bireylerle ortak bir yaşam sürerek kaynakları sınırlı bir dünyada var olmaya çalışmaktadırlar (Küçükaslan, 2007). Bireyler, yaşamları boyunca kurallarla içi içedir. Yaşamın her alanında; ailede, okulda, toplumda, iş yaşamında birçok kural egemendir. Kimi zaman yakınma konusu olan kurallar, bütün toplumlarda yaşamsal öneme ve kaçınılmaz bir role sahiptir (Aydın, 2001: 23).

Bugünün geniş toplumunda birey, toplumu oluşturan milyonlarca kişiden yalnızca çok sınırlı sayıda bireyi tanımaktadır. Bireylerin çoğunun genel eylem ve davranış kurallarının düzeni tesis eden kurallara uymaları sağlanamadığı sürece, onların eylem ve davranışlarının etkilerini değerlendirmek olanaklı olmayacaktır. Bu nedenle modern sosyal hayat, bireylerin kural-rehberliğindeki (rule-guided) davranışlarına dayanmaktadır

(Butler, 1996: 31). Bireylerin ve toplumların yaşamlarındaki kuralların işlevlerini değerlendirmeden önce kavramsal çözümlmelerine yer vermek doğru olacaktır.

II. Kural ve İlişkili Kavramlar

Bu başlık altında “kural”ın bazı tanımları ve kuralla birlikte anılan yakın anlamlı kavramlar açıklanmıştır. Türk Dil Kurumu’nun Sözlüğünde (2008) kural, “bir yaptırımlar düzeniyle toplum üyelerinin kendisine uyması sağlanan, toplumca benimsenmiş her türlü buyurucu ve yasaklayıcı düzenleme” olarak tanımlanmıştır. Batı dillerindeki kökeni, “doğru çizgi” anlamındaki “La.regere” sözcüğünden türetilmiş olan “kural” kavramını Hançerlioğlu (1996), “doğru sonuç alabilmek için tutulması gereken yol” ve “yapılması gereken” olarak açıklamıştır. Kurallar, bireylerin birbirleriyle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen bir yol haritasıdır. Kurallar keyfi güç kullanımını sınırlandırmakta, bireyleri tek bir şemsiye altında toplayarak, ön yargı ya da haksız uygulamalara karşı korumaktadır (Yücel, 2005: 241). Toplum içerisinde yaşamak zorunda olan bireyleri topluma bağlayan görünmez güç, “kural” adını almaktadır (Topçuoğlu, 1984: 11). Kurallar, sosyal hayatı düzenleyen, istikrarlı ve kestirilebilir kılan etkenlerdir (Bierstedt, 1974: 219). Buraya kadar verilen tanımların ışığında en basit anlatımıyla kuralın, düzenliliği sağlayan unsur olduğu söylenebilir.

Kurallar söz konusu olduğunda ilke ve norm kavramları ile sıkça karşılaşılmaktadır. Hatta kimi zaman norm ve kural eş anlamlı kullanılabilir. Ancak ilke, norm ve kural kavramları birbirinden farklıdır. Aşağıda bu kavramların ayrımı yapılmıştır.

A. Norm

Her toplumda bireylere yol gösteren, doğru ve yanlış ile olumlu ve olumsuzun ne olduğunu belirleyen kurallar, standartlar ve fikirler vardır. Tüm bunlar norm olarak adlandırılmaktadır. Normlar, yaptırımı olan kurallar sistemidir. Toplumsal yaşam içerisinde bireylerin yeme içme, giyiniş biçimleri, belirli durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen farklı normlar bulunmaktadır. Bu davranışların sürdürülmesini ya da terk edilmesini toplum içinde ödül ve ceza yoluyla normlar güvence altına almaktadır. Ödül ve cezalar resmi ya da gayri resmi yollarla gerçekleşebilir. Örneğin, hırsızlık yapan bir kişinin mahkemelerce cezalandırılması resmi bir ceza iken, aynı bireyin toplum tarafından dışlanması, iş verilmemesi gayri resmi bir cezalandırmadır (Özkalp, 2005: 99). Belirli bir toplumsal rolü üstlenen bireyin, bu rolün gerektirdiği normlara uygun davranması beklenmektedir. Ayrıca bireylerin, diğer kişilerin davranışlarını da bu normlara göre değerlendirmeleri beklenmektedir (Kuçuradi, 2007: 62).

B. İlke

İlkeler (principle), insan ilişkilerine ilişkin temel görüşleri ifade ederken; kurallar (rule) ise, insan ilişkilerini düzenlerken nasıl davranılacağını göstermektedir (Başaran, 2004: 23). Kurallar, ilkeleri soyutluktan somutluğa

dönüştürüp uygulanabilir kılar, diğer bir ifadeyle ilkelerin istediği eylemleri işe koşma kılavuzudur (Başaran, 2000: 27).

İlkeler, ne belirli bir davranışa müdahale olasılığı içerir ne de belirli durumlara özgü çözümler sağlar. Bunlar, belirli tekniklere göre sürecin başlama noktalarını oluşturmaktadır. Örneğin, şehir içinde hız sınırı saatte 60 km.dir. Bu kuralın altında yatan ilkesel gerekçe, vatandaşların can güvenliğini sağlamaktır (Yücel, 2005: 152). Buraya kadar yapılan tanımlar ışığında, ilkelerin daha soyut ve genel görüşleri yansıttığı, kuralların ilkeleri somut ve uygulanabilir hale getirdiği, normların ise kural ve ilkeler gibi unsurları içine alan daha kapsamlı bir toplumsal düzen sistemi olduğu söylenebilir.

III. Toplumsal Düzen Kuralları ve Türleri

Bir sosyal grup içerisinde istenen davranışlar örgüsünden oluşan sosyal etkileşim alanına davranış düzlemi denir. Davranış düzlemini oluşturan faktörler, toplumun genel kuralları ve davranış düzlemini oluşturan alt sistemlerin kuralları (özel kurallar) olarak ikiye ayrılmaktadır (Erdoğan, 1995: 65-69; Eroğlu, 1995: 71-76):

- 1) **Genel Kurallar:** Bireyleri belirli ortam ve koşullarda, belli biçimde davranışa zorlayan güçlerdir. Toplumun tamamını ilgilendirir ve tüm davranış düzlemlerinde geçerli olan kurallardır.
- 2) **Özel Kurallar:** Bireyin içinde bulunduğu davranış düzlemiyle ilgili kurallar topluluğudur. Bu kurallar, her davranış düzlemine ilişkin özel kuralları kapsadığından, ilgili düzlemin dışındakilerde geçerlilik taşımaz.

Genel ve özel kurallara şu iki örnek verilebilir: Kamu malına ya da bir bireyin malına zarar verilmemesi genel bir kuralken; bir hekimin hastasıyla ilgili bir bilgiyi kimseye açıklamaması özel bir kuraldır.

Bir arada yaşayabilmenin mümkün olabilmesi için kişilere sorumluluk yükleyen ortak kurallar insanlara temel olarak, yapabilecekleri, yapmaları gereken ve yapmamaları gerekenler olmak üzere üç şey gösterir. Bu kural türleri aşağıda kısaca maddeler halinde açıklanmıştır (Demir, 2003: 37):

1) **İmkân Sunan Kurallar:** Bireyin isteklerini gerçekleştirirken, neleri yapabileceklerini, yani neleri yapmanın meşru olduğunu gösterir. Örneğin, hangi mesleği yapmak için ne tür özelliklere sahip olmak ve ne tür bir eğitim almak gerektiğini toplumun imkân sunan kuralları belirler.

2) **Emredici Kurallar:** Bireye, kendi isteği olmadan, hatta isteğinin tam tersine toplumun kendisinden bazen bir fedakârlık olarak neleri yapmasını beklediğini gösterir. Vergi vermek, askere gitmek gibi kurallar örnek verilebilir.

3) **Yasaklayıcı Kurallar:** Toplumsal kuralların bir kısmı da, bireylere ne yapmamaları gerektiğini gösterir. Bu kuralların tipik özelliği, insanların sözü konusu kuralların olmaması durumunda yapmaya eğilimli oldukları durumlarda ortaya çıkmalarıdır. Başka bir deyişle, bu kurallar, bireylerin bir arada yaşayabilmesi için olmaması istenenleri ya da olması istenmeyenleri gösterir. Özetle kural türleri, toplum yaşamının geniş bir alanında ya da belirli

alanlarında bireyleri yapmaları ya da yapmamaları gereken davranışlar ile sorumlulukları konusunda hem yönlendirmekte hem de sınırlandırmaktadır.

Bireylerin davranışlarını düzenleyen kurallar, toplum halinde yaşamaya başlamaları ile beraber, ilk çağlardan beri var olagelmiştir. Bu toplumsal davranış kuralları, başlangıçta, “gelenek, olagelen ve an’ane” isimleri altında toplanmaktaydı. Eski toplumlarda bireyler, gelenek ve göreneklere uygun hareket ederken bir anlamda da içgüdüsel davranmaktaydı. İlkel topluluklarda örf, adet, din, hukuk kuralları bir bütün oluşturarak, kutsal bir doğa yasası gibi insan eylem ve davranışlarını düzenlemekteydi. Bu topluluklarda taklit ve sonradan gelenlere devretme biçimindeki doğal eğilimler sonucunda gelişen, fikir, düşünce ve bunların uygulamaları zamanla toplumsal davranış kuralları halini almıştır (Önen, 1999: 8). Günümüzün modern toplumlarında ise, toplumsal yaşantıyı düzenleyen din, ahlak, görgü ve hukuk kuralları gibi kurallar bulunmaktadır. Toplumsal düzen kuralları kapsamına giren kurallar aşağıda başlıklar halinde genel hatlarıyla açıklanmıştır.

A. Görgü Kuralları

Bireyin toplum içindeki davranışlarını düzenleyen selamlaşma, konuk ağırlama, yeme-içme gibi kurallardır. Görgü kuralları zamana, kültüre ve yere göre değişiklik göstermektedir. Hatta bir toplum ya da toplumun bir kesimi için görgü kuralı sayılan bir durum bir başka toplum ya da toplumun farklı bir kesimi için böyle sayılmayabilmektedir. Ayrıca bundan yıllar önce görgü kuralı olmayan bir durum bugün görgü kuralı sayılabilir. Bu durumun tersi de mümkündür. Görgü kurallarına uymamanın yaptırımı genellikle toplum tarafından ayıplanma ya da kınanmadır (Karaman-Kepenekçi, 2008: 4).

B. Ahlak Kuralları

Toplumda “iyi” ve “kötü” olarak nitelendirilen davranışların ayrımının bir sonucu olarak oluşan kurallardır. Ahlak kuralları, öznel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öznel ahlak kuralları, bireyin kendisine karşı olan davranışlarını; nesnel ahlak kuralları ise bireyin toplum ve diğer bireylere karşı olan davranışlarını düzenlemektedir. Ahlak kurallarına uymak hem vicdanın emri sayılır hem de ihlalini toplum hoş görmez. Ancak kamu gücüyle herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Ahlak kuralları, zaman, kültür ve yere göre değişiklik gösterebilir (Karaman-Kepenekçi, 2008: 4; Gözübüyük, 2008: 11 ve Özcan, 2007: 70). Ahlak kurallarına uymamanın öznel ve nesnel yönüyle ilgili aşağıda Platon’un “Devlet” adlı eserinde Lidya kralı Gyges ile ilgili anlattığı yüzük öyküsüne yer verilmiştir (Platon, 1962: 359):

Öyküye göre, Gyges, Lidya kralının hizmetinde bir çobandır. Günün birinde bir kasırga veya deprem yüzünden yer çatlar ve hayvanların otladığı yerde derin bir yarık açılır. Bu yarığın içine inen çoban, orada içi oyuk, üstü delik deşik, tunçtan bir at bulur. Eğilip atın içine baktığında orada insan boyundan büyük, parmağındaki altın bir yüzük olan ölü görür. Bu yüzüğü alıp yukarı çıkar. Çobanlar ay sonunda krala hesap vermek için toplanır. Gyges toplantıya bu yüzükle gelir. Otururken yüzüğün taşını farkına varmadan

avucunun içine çevirir. Bunu yapar yapmaz da görünmez olur. Kendisi de dâhil, orada bulunan herkes şaşakalır. Yüzükle oynarken taşı çevirince yine görünür olur. Böylece Gyges, yüzüğün tilsimini keşfeder: Yüzüğün taşını içeri çevirince görünmez olur, düzeltince görünür. Bunun üzerine görünmez olarak saraya girer, sarayda kraliçeyi baştan çıkartır, onun yardımıyla kralı öldürüp yerine geçer.

Gyges'in yüzüğü gibi kişiyi görünmez yapan iki yüzüğümüz olsa, birini iyi adamın, birini de kötü adamın parmaklarına takarak şehre salıversek, bunlar her istediklerini kontrolsüz bir biçimde yapacaklardır (Platon, 1962, 360). Bu durumda iyi ve kötü davranan arasında ayırım yapılamayacağından ahlaklı-ahlaksız ayırımı doğru biçimde yapılamayacaktır. Ahlak kuralları, bireyleri iyi davranışları yapmaya, kötü davranışları yapmamaya zorlayan kurallar olduğuna göre "birey, yakalanma ya da cezalandırılma korkusu olmadan da ahlak kurallarına uymaya devam eder mi" sorusuna herhalde ahlaki değerleri farklı kişiler farklı yanıtlar vereceklerdir. Yakalanmak ya da ceza almak, ahlak kurallarının nesnel boyutunu oluştururken, suçluluk duygusu olayın öznel boyutunu oluşturmaktadır. Buradaki durumda Gyges'in yüzüğü, onu toplumsal yaptırımdan koruyabilir ancak bireyde arzu edilen ahlaki değerler gelişmişse dış ahlak yasasına yakalanmasa bile iç ahlak yasası onu rahatsız edecektir ve onun yaptırımından kurtulamayacaktır.

C. Din Kuralları

Toplumunu düzenleyen kurallar arasında din kuralları yüzyıllar boyu önemini korumuştur. İlk çağlarda, bütün toplumsal düzen kurallarının dini nitelikte olduğu söylenebilir. Roma hukukunun ilk devirlerinde, hukuku öğrenen ve uygulayan kimseler "Pontif" denilen din adamlarıydı. Yine eski Türklere Şaman, yalnız din adamı değil aynı zamanda hukukçuydu. Dinin toplumsal düzen kurallarına etkisi ilkel toplumlarla sınırlı kalmamıştır. Ortaçağ Avrupası'nda kilisenin egemenliği söz konusu idi ve dinin devletten üstün olduğu kabul ediliyordu. Din kitapları toplumu düzenleyen kurallarla doludur. Din kuralları hem birey-Tanrı, hem de bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Din kuralları, Tanrı buyruğu olduğu için değişmemektedir. Din kurallarına uymamanın yaptırımı manevidir (Bozkurt, 2008: 11; Gözübüyük, 2008: 12).

D. Hukuk Kuralları

Hukuk bireylerin birbiriyle ve bireyin toplumla ilişkilerini düzenleyen, uyulması kamu gücüyle sağlanan kurallardır. Toplum düzenini sağlayan bu kurallar, bireylerin uyması gereken "buyruk" ve "yasakları" göstermektedir. Buyruk, yapılması gerekenleri, yasak ise yapılmaması gerekenleri göstermektedir. Özünde her ikisi de, hukuk kurallarına aykırı davrananlara yine hukukun öngördüğü yaptırımları uygulamaktadır (Gözübüyük, 2008: 6). Devletin koyduğu kurallara uyması için bireyi zorlaması ve hukuk kurallarının yaptırımının maddi olması nedeniyle, toplumu düzenleyen kurallardan en önemlisi ve en etkili olanı hukuk kurallarıdır (Karaman-Kepenekçi, 2008: 5).

Durkheim'e göre hukuk kuralları toplumsal dayanışmanın simgesi konumundadır. Hukuk kuralları cezalandırmayı ya da verilmiş cezanın ödenmesini öngörerek sosyal dayanışmayı sağlamaktadır. Mekanik dayanışmanın geçerli bulunduğu toplumların hukuku cezalandırıcı, organik dayanışmanın var olduğu toplumların hukuku ise ödetici bir niteliğe sahiptir (Can, 2002: 27). Pozitivist kuramcılar, cezanın gereksiz olduğu ve suçlunun cezalandırılmaya değil düzeltilmeye ihtiyacı olduğu görüşlerini ileri sürerek ceza yerine güvenlik tedbirlerinin alınmasını önermişlerdir (Atılğan ve Atılğan, 2009).

IV. Kuralların İşlevi

Kurallar, bireyin ahlaki standartları, akıl yürütmesi ve estetik kararlarına bağlı olarak oluşturulan kültürel değerlerine dayanmaktadır (Broom ve Selznick, 1956: 66). Adam Smith'e göre davranışların belirli bir kuralla uzlaşabildiğine ya da çeliştiğine karar verilebilmesi için deneyimlerle gözlenerek onaylanması ya da reddedilmesi gerekmektedir. Ona göre, bireyler davranışlarının doğru ya da yanlış olduğunu kurallar olmaksızın fark edebilselerdi hiçbir toplumda kurallara gereksinim duyulmazdı (Hazlitt, 2006: 72). Kuralların temel işlevi, bireyin sayısız sosyal durumda ve yer aldığı durumlarda karşılaştığı karar alma gerekliliğini sayıca azaltmaktır. Kuralların olmadığı bir sistemde, bireyler yaşamlarında her an başa çıkamayacakları kadar karar yükü ile karşılaşabilirlerdi (Bierstedt, 1974: 219).

Hume'a göre, insanın hırsları ve tarafgirliği, eğer bazı genel ve tavizsiz kurallarla engellenmezse kısa sürede bir kargaşaya yol açacaktır. İşte bu hoş olmayan görüntü nedeniyle insanlık, genel kurallar koymuştur. Bu kuralların özelliği, belirli kişisel ya da grup çıkarları için değiştirilemez olması ve herkese eşit bir biçimde uygulanmasıdır (Hazlitt, 2006: 69).

Davranış kuralları denilen tüm sistemler, esasında toplum içerisinde bireyin nasıl davranması gerektiğini öğreten yaşama teknikleridir. Din kuralları, ahlak kuralları, hukuk kuralları vb. filozofların ya da kanun koyanların eserleri değildir. Bunların tümü toplumun anonim kişiliğinin yarattığı kültürel sistemlerdir. Bu sistemler, toplum içerisinde yaşayan bireyleri birbirine bağlamakta ve onları bunun gerekliliklerine uymaya zorlamaktadır (Topçuoğlu, 1984: 10).

Kuralların geçerli olduğu bir sistemde, kimlerin sorumlu olduğu ve işler doğru gitmediğinde kimlerin suçlanacağı bilinmektedir. Diğer yandan tüm kuralların en azından örtülü bazı istisnaları vardır. "Cennetler yok olacaksa, kurallar uygulanmaz" (Yücel, 2005: 238) deyiminden anlaşılacağı gibi, eğer kurallar arzulan bir düzenin zarar görmesine neden olacaksa, kurallar sorgulanmadan uygulanmamalıdır. Çünkü kuralların uygulanmasında esas olan bireylerin ve toplum yararlarıdır.

Weber'e göre (2007: 101-104), insan davranışını sınırlandıran ve yönlendiren kurallar sistemi, örgütlerin faaliyetlerini de düzenlemektedir. Weber, bu kuralları "idari-kurallar" olarak adlandırmıştır. Örgüt içindeki davranış

kuralları, amaçlarının gerçekleştirilmesini sağlamak ve onları güvence altına almak üzere, yasal biçimde emredici olarak kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, bu kurallar bireylerin bu kurallara katılımına ilişkin tepkisine bakılmaksızın, onlara dayatılmaktadır. Böyle bir düzende bireyler kurallara uymak zorunda, yöneticiler ise kuralların ihlali durumunda bu kişilere yaptırım uygulamaktadır. Ast-üst ilişkisinin oluşturduğu bu yapı, bürokrasi olarak bilinen hiyerarşik düzeni tarif etmektedir. Bilindiği gibi, hiyerarşinin devamı gücün meşru şekli olan otoriteye bağlıdır. Nihayetinde otorite, en basit ifade ile örgüt üyelerinin kurallara uymasını temin etmek için oluşturulmuştur. Özetle, iş ya da toplum yaşamında kurallara uyma ve kuralların ihlali çıkarlarla ilişkili olduğundan bireyin kurallara uyması rasyonel bir davranış olarak kabul edilmektedir.

Asırlarca hatta çağlarca işlevlerini yerine getiren kural sistemleri bir süre sonra güçlerini yitirmektedir. Kurallar değişmediği halde, bireylerin ve dolayısıyla da toplumun bu kuralları sorgulamaya başlamasıyla, kurallara uyma davranışı çözülmeye başlamaktadır. Toplum hayatı güçleşip, toplumdaki bireylerin hayatlarında baskılar ve gerginlikler ortaya çıkmaya başladıkça, o güne dek benimsenmiş kuralların gücü zayıflamakta ve çözüme eğilimi görülmektedir. Bu çözümlenin nedeni, sistemin toplumsal değişikliklere paralel gelişen ihtiyaçları karşılayamamasıdır. Böyle durumlar beraberinde mevcut kurallara meydan okumayı getirmektedir. Kurallara uyma davranışı çözülmeye başlamışsa, kuralları yaratan sistemin o zamanki yapısı da değişmiştir. O halde dönüşen toplumlarda yeni ahlak sistemini yaratacak yeni bir kurallar sistemine ihtiyaç olacaktır (Topçuoğlu, 1984: 10; Şerif, 1985: 76). Şu halde kuralların, bireylerin karar alma gerekliliğini sayıca azaltmak, eylemlerin doğru ya da yanlış olduğu ile ilgili bireylere yön göstermek, kişilerarası ilişkilerde taraflılığı engellemek gibi insan yaşamını kolaylaştırıcı işlevleri vardır. Ancak bu işlevlerin yerine getirebilmesi için toplumsal gereksinimler doğrultusunda işlevini yitiren kuralların irdelenmesi gerekmektedir.

V. Kuralların Genel Özellikleri

Bireyler, dünyaya bir takım kuralları bilerek gelmemektedir. Toplumsal bir çevre içinde geliştikçe, kurallar bireyin yaşamının bir parçası haline gelmektedir. Toplumsal kurallar durağan, soyut olgular değil; tarihin akışı içerisinde gelişen insan ilişkilerinin ürünleridir. İlkel ya da karmaşık toplumlarda, nerede örgütlenmiş bir toplum varsa, orada kurallara rastlanmaktadır. Günlük hayatın alışlagelmiş işleri, geniş çapta her toplumda bulunan toplumsal kurallarla düzenlenmektedir (Şerif, 1985: 50, 63, 76).

Demir'e göre, (2003: 28) kuralların üç genel özelliği şunlardır:

1) Kurallar belirsizliği azaltır. Bireyleri bir arada tutan onları biyolojik canlılar toplamından çıkarıp, toplum haline getiren unsur, uymakta oldukları "ortak" kurallardır. Çünkü kurallara uymak, birlikte iş görmenin ve düzenli davranışları koyabilmenin ilk ve en temel şartıdır.

2) Kural kısıtlama getirir. Bireyler arası ilişkilerde belirsizliğin artması, ilişkilerin yürütülmesinde ve ortak karar alınmasında zorluklar ortaya çıkarır.

Bu yüzden kurallar, bireylerin istedikleri zaman istedikleri gibi farklı olabilmelerine ve buna göre davranmalarına sınırlama getirir.

3) Kurallar özgürlük sağlar. Bir kurala herkesin uyacağına bilinmesi ve aksine davrananların ilgili aktörler ya da kurumlar tarafından cezalandırılması, birey özgürlüğünün sağlanmasının ön şartlarından birisidir.

Bazı kurallar diğerlerine göre daha spesifik bir biçimde belirtilmiştir, bazılarında ise diğerlerine göre daha fazla kişisel yoruma izin verilmektedir. Örneğin, kasten adam öldürmek, nefsi müdafaa amacıyla adam öldürmekten daha ciddi suç kabul edilmektedir. Bazı kurallar diğerlerinden daha az önemli kabul edilmektedir. Bir otomobile çarpan bir sürücünün eylemi, başkasına zarar vermeme kuralını ihlal etmiş olsa da, bunu bir çocuğa çarpmamak için yapması nedeniyle fazlaca önemsenmeyebilir (Broom ve Selznick, 1956: 66).

Kuralların bir başka özelliği, kültürden kültüre zamandan zamana değişebilmesidir. Kabul gördüğü ölçüde farklılaşabilir ya da çeşitlilik gösterebilen kurallar esneklerdir. Bir kural, değişik zamanlarda değişik biçimde uygulanabilir. Sosyal değişimlerin hızlı olduğu dönemlerde kurallar da hızlı değişmektedir (Biesanz ve Biesanz, 1969: 371). Örneğin, 1960-70'li yıllarda "bilgisayar suçluluğu" diye bir olgudan bahsetmek kimsenin aklına gelmezken, bilgisayar kullanımının günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesiyle bilgi çağının insanları "bilgisayar suçluluğu" olgusu ile tanışmışlardır. Bilgisayar ve internet kullanımının sınırlı çevrelerin kullanımından çıkıp, her eve girmesiyle yazılım korsanlığı, ekonomik dolandırıcılık, çocuk pornografisi, virüs ve diğer zararlı yazılımların dağıtılması gibi yeni suç tipleri ortaya çıkmıştır. O halde, bu değişimlerin getirdiği mağduriyetlerin önlenmesi için hukuk düzeninde yeni kurallar getirilmesi gerekecektir.

Kurallar toplumdan topluma değişmektedir. Dünyadaki toplumlara bakıldığında tüm insanlar için geçerli olan evrensel kurallara rastlamak zordur. Kurallar ortaya çıktığı toplumların kültürlerine göre biçimlenmekte ve farklı kültürlerde farklı kurallar benimsenmektedir. Bu durum kültürel göreliliğin bir sonucudur. Boethius'un da belirttiği gibi, gelenek ve yasalar çeşitli milletlerde öylesine değişiklik göstermektedir ki, bir toplumda teşvik edilen bir davranış, başka bir toplumda cezalandırılmaktadır. Kültürel görelilik ilkesi, tüm toplumlar için geçerli evrensel kurallar, diğer bir deyişle mutlak kuralların olanaklı olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya, tüm toplumlarda insan öldürmenin yasak olması kuralı ile cevap verilebilir. Örneğin, savaşta bir askerin düşmanını öldürmesi ya da bazı ilkel kabilelerde, kabilenin çevresine yaklaşan yabancılar kabile üyelerince kendilerine zarar vereceği düşüncesiyle öldürülebilmektedir. Yine, bazı toplumlarda arkadaşının eşi ile ilişkiye giren kişinin öldürülmesi desteklenmektedir. Bu nedenle cinayet bile söz konusu olduğunda, her durum ve şartta, her toplumda geçerli olan evrensel kuralların olmadığı söylenebilir (Bierstedt, 1974: 178). Her ne kadar çeşitli davranış ve eylemler kurala uygunluğu bakımından istisnai durumlarda farklı toplumlarda

değişiklik arz etse de, örneğin hırsızlığın istenmeyen bir davranış olması, bireylerin can ve malına zarar verilmesi gibi kuralların hemen her toplumda yasaklandığını söylemek mümkündür.

Toplumlarda kurallar oluşturulurken ihtiyaçların, geleneklerin, inanç sistemlerinin, coğrafyanın ve doğal koşulların büyük etkisi olmaktadır. Örneğin, tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu bir toplumda tarım aletlerine ya da hayvanlara zarar vermek önemli bir yaptırımı beraberinde getirirken, su kaynaklarının kıt olduğu toplumlarda su kaynaklarını israf edenler cezalandırılmışlardır (Tozoğlu, 2008). Toplumsal kuralların özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir (İçli, 2002: 106):

1. Toplumsal kurallar, belirli toplumsal sistemler içerisinde işlemektedir.

2. Toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilir ve bir alışkanlık halinde uygulanmaktadır.

3. Yazılı ya da yazılı olmayan kurallar, toplumsal etkileşimden doğmakta ve biçimlenmektedir.

4. Toplumsal kurallar, zaman içerisinde geçerlik ve etkinliklerini kısmen ya da tamamen yitirerek değişebilmektedir. Toplum hayatı değiştiğinde, kurallar da değişmektedir.

5. Toplumsal kuralların kendine özgü yaptırımları vardır. Ödüller ve cezalarla kurallara uygun davranışlar sürdürülmeye çalışılmaktadır.

6. Toplumsal bütünleşme, bireyler kurallara uyduğu ölçüde gerçekleşmektedir. Bazı kurallara uygun davranışlar, her zaman istenilen düzeyde olmayabilir. Örneğin, trafik kurallarının ihlal edilmesi sık karşılaşılan bir durumdur. .

7. Kuralların tümü eşit önemde değildir. Kurallara uyulmaması durumunda meydana gelen tepkiler farklıdır.

Eğer toplumsal kurallar, bireyler üzerinde tümüyle belirleyici güce sahip olsaydı, bütün bireyler tıpatıp aynı olurdu. Söz konusu kurallar birey üzerinde etkide bulunmasaydı, tüm bireyler birbirleriyle anlaşamayacak kadar farklı olurlardı (Demir, 2003: 23). Öyleyse, birey-kural ilişkisinde ideal olan tüm bireylerin kurallara uymasını sağlamak olsa da, pratikte bunun pek mümkün olmadığı söylenebilir.

VI. Toplumsal Düzen Kurallarının İşleyişinde Yaptırım

Aslında kurallar, kişiyi belirli bir davranışa zorlamaktadır. Bir zorlamanın kural niteliğini alabilmesi için bir emir içermesi, bu emrin de genel nitelikte ve sürekli olması ile bir yaptırımının olması gerekmektedir. Toplumsal düzeni sağlayan kurallar, bir yandan bireylerin özgürlüklerini kullanmalarına ortam hazırlamakta, bir yandan da onların özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Bu nedenlerdir ki, her düzenlemede bir kısıtlama söz konusudur. Bu durum, toplumsal yaşamın doğasının bir çıktısıdır. Bu noktada önemli olan, kişisel yarar ile toplumsal yarar arasında bir dengenin kurulabilmesidir (Gözübüyük, 2008: 1).

Yasa, devletin bireyleri kontrol etme aracıdır; devletin vatandaşlarının normatif yaşamına doğrudan müdahalesidir. Sosyal psikoloji araştırmacıları, yasalara uyma ya da uymamayı, sonucunda kayıp ya da kazanç gibi çeşitli değişkenlerle açıklama eğilimindedir. Sosyal psikoloji araştırmalarındaki kayıp ya da kazanç irdellemeleri çoğunlukla, iyi ve kötü arasındaki ikili karşıtlıktan (dichotomy) kaynaklanmaktadır (Rozalis, 2007: 6). Diğer yaklaşımlar kurallara uymayı; normlar, algılanan adalet, toplumsallaşmanın bir ürünü, diğer kişisel ve sosyal durumlarla ilişkili süreçlerdeki değişkenlerle açıklamaya çalışmaktadır. Asch (1952) ve Milgram (1974)'in klasik araştırmaları kuralla uymanın toplumsallığa bağlı bir olgu olduğunu ortaya koymuştur ve birçok araştırmacı, uyma davranışını açıklamada kural ve toplumsal mekanizmaların gücü ve önemi üzerinde odaklanmıştır (Akt.Rozalis, 2007: 6).

Kurallara uyma ile ilgili iki klasik çalışma -Şerif ile Asch'in "uyma deneyleri"dir. Şerif (1936), "otokinetik etki" olarak bilinen araştırmasında bir görsel algı yanılmasından faydalanmıştır. Tamamen karanlık bir odada, hareketsiz duran bir ışık noktasına sabit bir biçimde bakıldığında, ışık yerinde durduğu halde, hareket ediyormuş gibi görünmektedir. Bu deneyden hareketle yaptığı araştırmanın ilk bölümünde Şerif, birbirlerini hiç tanımayan ve birbiriyle daha önce karşılaşmamış kişileri, laboratuara almış ve bir algı deneyimi yapacağını belirterek ışıksız odada ufak bir ışık kısa aralıklarla gösterilmiştir. Deneklere her ışığın gösterilişinde hangi yönde ve ne kadar hareket ettiği sorulmuştur. İlk zamanlardaki farklı sayıların yerini zamanla ortak bir sayı almış, denekler ışığın hep aynı sayıda hareket ettiğini belirtmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde denekler, birkaç kişilik gruplar halinde laboratuara alınmış ve ışığın her gösterildiğinde uzunluk yargılarını yüksek sesle yapmaları istenmiştir. İlk bölümde farklı standartlar belirleyen deneklerin bir araya geldikleri, tek bir standart üzerinde ortaklaştıkları görülmüştür. Üçüncü aşamada, denekler yeniden yalnız olarak laboratuara alınarak aynı işlem tekrarlanmış, deneklerin kişisel standartlarından vazgeçip, grup standardına bağlı kaldıkları gözlenmiştir (Akt. Şerif, 1985).

Asch ise "uyma deneyinde, "insan doğru bildiğini sandığı şeyin tersini iddia eden bir grupta karşılaşır ne yapar?" sorusuna yanıt aramıştır. Bu deneyde, laboratuarda belli sayıda bireyden meydana gelmiş gruplara, sırayla birçok kart gösterilmiştir. Her çift, kartlardan birinin üzerinde çeşitli uzunlukta 3 çizgi birinde ise tek bir çizgi olup, bu tek çizgi diğer karttaki üç çizgiden biriyle aynı uzunluktadır. Deneklerden tek çizginin uzunluk bakımından diğer karttaki çizgilerden hangisine benzediği sorulmuştur. Aslında deneklerden biri yalnızca gerçek denektir, diğerleri, araştırmacının asistanlarıdır ve her defasında ne söyleyeceklerine önceden karar verilmiştir. Esas deneğe söz sırası en sonda gelmektedir. İlk birkaç kart gösterildiğinde araştırmacının yardımcıları doğru cevap vererek deneğin güvenini kazanırlar fakat sonra hep yanlış cevap vermeye başlarlar. Denek sıra kendisine gelene kadar herkesin yanlış cevap vermesinden rahatsız olur ancak sıra kendisine gelince de, diğerlerinin

söylediklerini tekrarlar. Araştırmaya katılan her üç denekten birinin bu şekilde diğerlerinin kararlarına uyduğu bulunmuştur. İnsanların %35 gibi azımsanmayacak bir kısmının, gruba uyararak apaçık gördükleri şeyin tersini söylemeleri, önemli bir bulgudur (Freedman, Sears ve Carsmith, 1993; akt. Kodal, 2006: 38).

Kural ve kuralları oluşturma süreci pek basit değildir. Kural, bireylerin ne yapmaları gerektiği ile ilgili bir zorunluluğu ifade etmektedir ve toplumda bireyler kurallara uyma alışkanlığını uzun bir toplumsallaşma sürecinde kazanmaktadır. “Kural” teriminin yaygın kullanımı “ortalama davranışa” denk gelmektedir. Kurallara uyma ise toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesidir. O halde toplumsal sorumluluk, toplumsal davranış ve kurallara uyma birimlerini birbirine bağlayan mekanizma nedir? Bu sorunun yanıtlarından birisi “toplumsal kontrol”dür. Toplumsal kontrol teorisini pek çok araştırmacı, onun bileşenleri olarak tanımladıkları suçun işlenmesi ya da uyma davranışı ile ilişkilendirerek açıklamaktadır (Rozalis, 2007).

Toplumsal kontrol, toplumda geçerli davranış kalıplarına uymayı sağlar. Başka bir deyişle kişilerin toplum kurallarını ihlalinin kısıtları. Toplumsal kontrol mekanizmaları toplumsal düzeni ve istikrarı sağlarken, kontrol mekanizmalarının işleyişi otoriteye dayanmaktadır. Toplumsal kontrol bireylere dışarıdan zorla kabul ettirilen bir şey değildir. Toplumsallaşma sürecinde bireyin itibar kazanma isteği ya da itibar kaybetme korkusu, ekonomik ve toplumsal baskılar vb. durumlar kurallara uymayı öğretir (İçli, 2002: 102).

Bireylerin davranışlarını kurallara uymaya yönlendiren en temel teorilerden birisi, kurala uyararak öngörülen ödülü elde etmektir. Bu ödül, makam, mevki, gelir gibi kısmen ya da tamamen maddi ölçülerle ölçülebilecek nitelikte olabileceği gibi, övgü, saygınlık, takdir ve prestij biçiminde de olabilir. Bir topluluğun en yaygın olarak verdiği ödül, toplumun “saygın” bir bireyi olarak anılmak ve toplumun ortak nimetlerinden yararlanma olanağı sağlanmasıdır. En yaygın ceza ise, aile, arkadaş çevresinden başlamak üzere, birlikteliğin getirdiği, güven, saygı, ait olma ve dayanışma ortamından dışlanmaktır (Demir, 2003: 49).

Özetle, birey kurallara uymaması durumunda ihlal edilen kuralın niteliğine ve davranışın sonucuna göre değişen yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Bu yaptırımlar, bireyin davranışlarına göre “suç”, “günah” ya da “ayıp” şeklinde değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle, birey maddi ya da manevi yaptırımla karşı karşıya bırakılarak, toplum ya da yasaların öngördüğü biçimde davranışının olumsuz sonuçlarına katlanmak zorunda kalmaktadır.

VII. Kural-Faydacılığı

Ahlaki davranış ekseninde birey-kural ilişkisine fayda açısından yaklaşan görüşe göre; insanların tüm eylemlerinin temelinde fayda sağlamak vardır. Mill’e atfedilen kural-faydacılık görüşü, ahlakta kuralların merkeziliğine önem vermekte ve her zaman olmasa da genel olarak belli bir durumda hangi eylemin en iyi sonucu vereceğini düşünmekten çok, doğruyu söyleme gibi bir

kurala başvurarak karar vermenin gereğini vurgulamaktadır. Bu anlayışa göre, kurallar daima herkes adına en büyük genel iyiyi sağlayacağı düşünülerek belirlenmelidir. Başka bir deyişle, bu yaklaşımın odak noktası en büyük yararı hangi eylemin sağladığı değil, hangi kuralın sağladığı sorusudur. Kurallar, sağladıkları yarara göre seçilmeli, ileri sürülmeli, gözden geçirilmeli ve yerleştirilmelidir. Kural-faydacılığı görüşünü benimseyen bir kişi için doğruyu söylemek en iyi sonuçlara götüremediği durumlarda bile çok faydalı olandır (Frankena, 2007: 80).

Kural faydacılığına göre, şayet birey bir kuralı izlemenin izlememekten daha çok mutluluk getirdiğini düşünüyorsa, o zaman bu kuralı bir ahlak ilkesi olarak benimsemeli ve tek tek eylemlerin sonuçları ne olursa olsun daima kurala göre davranmalıdır (Nuthall, 1997: 225-228). Bu anlayışta bireysel fayda değil, bireyin kurallara uymasıyla tüm toplumun fayda sağlaması amaçlanmaktadır. Buraya kadar tartışılanlar özetlenirse, birey çevresine uyum sağlayabilmek, var olan düzendeki statüsünü korumak ve sürdürmek amacıyla toplumsal kurallara uyum sağlamak zorundadır. Bu davranışın altındaki amaç önce düzenini koruyabilmek, daha sonra da bu kurallar çerçevesinde elde edebileceği kişisel faydayı en üst düzeye çıkarabilmektir.

VIII. Birey-Kural-Özgürlük İlişkisi

İnsanlar kendilerini bazen bir birey, bazen da toplumun bir üyesi olarak görmektedir. İnsanlar, birey rolünde özgürlüğün gerekli olduğunu vurgulamaya eğilimli iken, toplumun üyesi rolünde hukukun ve düzenin gerekli olduğu eğilimi göstermektedir (Hazlit, 2006: 131).

Hiçbir birey, davranış ve eylemlerinde sınırsız özgürlüğe sahip olamaz. Bu noktada özgürlüğün sınırlanmasında ölçünün nasıl belirleneceği sorusu ortaya çıkar. Karaman-Kepenekçi'ye göre (2008: 41) bu soruya verilecek en yalın yanıt, “özgürlüğün asıl, sınırlamanın istisna” olması biçiminde verilebilir. Bireyin özgürlüğünü toplumun içinde var olan uygulamadan doğan kurallar belirler. Onun, evrensel bir biçimde gerçekleşmesinin olanaklarını da bu kurallar hazırlar (Yenişehirlioğlu, 1995: 9).

Yirminci yüzyılın hukuk ve siyaset biliminin önemli filozoflarından olan Hayek'e göre özgür toplum kuralsız, yasasız ya da hükümet iktidarının olmadığı bir toplum değil, insanların daha önceden belirlediği kurallara uyan toplumdur. Hayek'e göre (1960: 207), özgür bir toplumu özgür olmayan bir toplumdaki ayıran özellik, özgür bir toplumda her bireyin kamusal alanda açık bir biçimde tanımlanmış özel bir alanı olmasıdır. Bireyin yapması ya da yapmaması gerekenler önceden bilirse hükümetlerin keyfiliğinden kurtulmak mümkün olacaktır (Butler, 1996: 34).

Hayek, kural ve değerlerin statik kalmayacağından ve kuralların bazı değişikliklere uğraması gerekeceğinden bahsetmektedir. Kuralların yeni ve beklenmedik durumlara ne kadar uyduğuna ve kendisiyle çelişip çelişmediğine bakılmalıdır. Eğer bir çelişme varsa, bir kural daha önemli olduğu düşünülen

değer ya da kurallarla çatışma içindeyse bazı kuralları bırakmak ya da bazı değerleri feda etmek gerekecektir (Butler, 1996: 41).

Diğer yandan, devleti temsil eden baskıcı otoritenin sağladığı özgürlük anlayışını kabullenmeyenler de yok değildir. Aşağıda bu anlayışa örnek kısa bir öykü verilmiştir (Yücel, 2005: 27):

“Thai dağının yanından geçerken, Konfüçyüs, bir mezarın başında acı acı ağlayan bir kadına rastlar. Üstat adımlarını hızlandırıp kadına yaklaşır; sonra da Tze-lu’ya kadının ağlamasının nedenini sorar. “Senin ağlaman” der Tze-lu kadına, “acı üstüne acı çekenlerin ağlamasına benziyor”. Kadın, “öyle” der, “bir keresinde kocamın babasını bir kaplan öldürmüştü, sonra bir başka kaplan kocamı öldürdü, şimdi aynı şekilde oğlumu da bir kaplan öldürdü”. Üstat, “öyleyse neden bu diyardan gitmiyorsun?” diye sorar. Kadın şu yanıtı verir: “Burada hükümet baskısı yok da ondan”. Bunun üzerine Konfüçyüs şöyle der: “Unutmayın çocuklarım: Baskı yapan hükümetler kaplandan daha dehşet vericidir”.

Kuralların işlevlerinden, birey ve toplum arasındaki yapıştırıcı etkisinden ve ne derece önemli olduğundan bahsedilirken, akla “kurallar olmasaydı ne olurdu” sorusu akla gelmektedir. Aşağıdaki başlıkta bu soruya ilişkin görüşlere yer verilmiştir.

IX. Bireylerin Kurallara Uyma Gerekçeleri ve Kurallara Uymada Toplumsal Ayrılıklar

Bireylerin kurala uyma gerekçelerini tartışmadan önce kurala uyma davranışı ile yakından ilişkili; isteğe uyma, itaat etme ve benimseme kavramları açıklanacaktır. Kurala uyma, “bir kişinin inanç ya da davranışlarını grup standartlarıyla tutarlı olacak biçimde değiştirmesidir. İsteğe uyma ise, “birey istemese bile kendisinden isteneni yapması” olarak tanımlanmaktadır. Bir isteğe uymanın ayırt edici özelliği, bireyin bir başka bireyden ya da gruptan gelen bir isteğe tepkide bulunuyor olmasıdır (Sears, Peplau ve Taylor, 2007: 212). İtaat ise, bireyin yasal bir otoritenin doğrudan emrine boyun eğerek davranışını değiştirmesidir. İtaat, bir grup görüşüne olduğu gibi, bir kişiye uyma şeklinde de görülebilir. İtaat sonucu uyma davranışının temelinde, uyulanın, uyanın üstündeki gücü ya da kontrolü vardır (Geçtan, 1989: 5). O halde, isteğe uyma da dış etkenlerin isteği belirleyici iken, kurala uymada belirleyici neden içsel ya da dışsal etkenler olabilir. İtaat ise, üstün gücüne boyun eğerek davranışın değiştirilmesini kapsamaktadır.

Uyma davranışı, gerçek bir tutum değişmesini ya da bireyin grubun düşüncesini kabul etmiş gibi görünmesi şeklinde iki şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Yani bazı durumlarda birey, grubun düşünce ve davranışlarının doğru olduğuna gerçekten inandığı için uyma davranışı gösterir ki bu tür uyma davranışı “benimseme” olarak adlandırılmaktadır. Bazı durumlarda ise, birey grubun davranışlarının doğru olduğuna inanmadığı halde, bu düşünce ve davranışları benimsemiş gibi görünür. Bu tür uyma davranışı ise “benimsenmiş görünme” olarak isimlendirilmektedir (Özkalp, 2002: 263).

Kurallara uyma gerekçeleri tüm bireyleri aynı yönde ve aynı oranda etkilemediği için bireylerin kurallara uyma gerekçeleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bireylerin kurallara uymasında iki durum söz konusudur. Birincisinde, kurallara uymayı zorlayan bir otorite, uyulması halinde ödül ve uyulmaması halinde ceza ile kuralları uygulamaktadır. İkincisinde ise, bireyler bir şekilde deneme yanılma, alışkanlık, tesadüf, geçmişte öyle yapıldığını görme gibi farklı nedenlerle emir veren bir otorite olmasa da kurallara uyabilirler. Örneğin, servet sahibi birisi için özel mülkiyetin dokunulmazlığı kuralı, hırsız için faaliyet alanını daraltıcı bir nitelik taşımaktadır. Servet sahibi, bu kuralın ihlalinin çok büyük ceza görmesini hırsız da tersini arzu eder. Bu durumda servet sahibinin ve hırsızın kurala uyma gerekçeleri farklı olacaktır (Demir, 2003: 46).

En güçlü yasalar dahi, tüm zamanlarda tüm insanları kurallara uymaya zorlayamamıştır. Modern demokratik toplumlarda, böyle mekanizmalar yoktur. Bilgi ve eylemin özgürlüğü vardır, yine de vatandaşların büyük çoğunluğu kontrol edilmedikleri, izlenmedikleri durumlarda ve kuralları ihlal etmeleri durumunda yaptırımla karşılaşmayacaklarını bildikleri halde yasalara uymaktadır (Rozalis, 2007).

Dünya üzerinde 206 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin milletlerinin yaşantıları, değer yargıları, kültürleri ve bu unsurlar dolayısıyla geliştirdikleri normlar ve kurallar şüphesiz ki birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin Almanlar kuralcı, ciddi ve disiplinli, İngilizler otokontrollü, İtalyanlar hareketli, Türkler ise kurallara uymaması ile tanınmaktadır. Bu noktada akla şu sorular gelmektedir: Bazı toplumlar kurallara karşı duyarsız iken, örneğin Almanların ya da gelişmiş toplumlarda bireylerin kurallara uymasını sağlayan güç nedir? Kurallara uyulan ülkelerde yaptırımlar daha ağır mıdır? Kuralcı toplumlar bu bilinci nasıl oluşturmaktadır? Almanya kurallar ülkesi olarak bilinmekte, Alman halkı da kuralcı, disiplinli ve dakik olması ile tanınmaktadır. Almanya geniş otobanları, düzenli trafiği, çevre düzenlemesi ve sokakların temiz olması gibi özellikleriyle ziyaretçilerin dikkatini çekmektedir. Trafiğin düzenli olması ve sürücülerin diğer sürücüler ile yayalara karşı son derece saygılı oldukları da bilinmektedir.

Yukarıdaki şartların sağlanmasındaki temel nedenler arasında; çevreyi kirletmek, sokağa tükürmek, çöpleri geri dönüşüm kutularına atmamak gibi davranışların en önemli kural ihlalleri olarak görülmesi, yaptırımlarının ağır olması ve toplumsal kontrolün gelişmiş olması gibi etkenler sayılabilir. Örneğin, bir kural ihlalinin gören bir birey anında gönüllü polis göreviyle şikâyette bulunmakta ve suç işleyen bireye gereken yaptırımın uygulanması için tanıklık yapmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde özellikle çevre bilinci, trafik kurallarına uyma gibi anlayışlar yeterince gelişmemiştir. Daha da önemlisi, kuralları ihlal eden bireyler, vatandaşlar tarafından uyarılmamakta, uyarıldığı takdirde sert tepkilerle karşılaşabilmektedir. Kısaca, gelişmiş ülkelerdeki ileri

düzyeeki toplumsal kontrolün yerini, gelişmekte olan ülkelerde “neme lazımcı” tutum almaktadır. Türk toplumunun birey-kural ilişkisine genel olarak bakıldığında kurallara uyum davranışlarının yeterince içselleştirilemediği dolayısıyla da, kurala uyma davranışının genellikle dıştan denetimle sağlanabildiği söylenebilir.

Kurallara uyma kültürünün gelişmiş olduğu ülkelerin ortak yanlarına bakıldığında bu ülkelerin genellikle refah düzeyinin yüksek olduğu batı toplumları olduğu görülmektedir. Bu toplumlar örgütlenmeleri, politikaları, yaşam tarzları gibi birçok yönden doğu toplumlarından farklıdır. Batıdaki egemen yaklaşım birey merkezli iken, doğu toplumlarında cemaatsel örgütlenmeler ve kolektif davranışlar egemendir. Batı toplumları (Balcı, 2003) kültürel bağlamda düzenli, yarışmacı ve pragmatiktir. Doğü toplumlarında ise belirsizliğe hoşgörü daha fazladır ve pederşahi (ataerkil) toplum yapısı vardır. Buraya kadar tartışılanlar özetlenirse, gelişmiş toplumlarda toplumsal bilincin yüksek olması, insan hak ve özgürlüklerinin ideale yaklaştırılmaya çalışılması, yaptırımların caydırıcı olması, toplumsal ve dış denetimin sıkı olması gibi nedenler dolayısıyla, kurallar toplumsal düzeni sağlama ve sürdürme işlevlerini daha fazla yerine getiriyor görünmektedir.

X. Kuralsızlık

Kurallar mutlak olmayıp, toplumsal gelişmelere paralel olarak zamanla değışirler. Kuralların geçerliğini kaybetmesi, yaptırım gücünün zayıflaması, değer ve norm hiyerarşisinin bozulması gibi durumlarda kuralsızlık (anomie) olgusunun ortaya çıkacağından ilk söz eden Durkheim'dir. Ona göre, kuralsızlık bireylerin hangi kurala uyacaklarını bilmez duruma gelmeleri sonucunda bireylerin bütünleşmelerini sağlayan bağların kopmasıyla ortaya çıkan düzensizlik ortamıdır. Düzensizlik ortamında, eski kurallar geçerliğini yitirmiş ve yeni kurallar ise henüz oluşturulamamış ya da kabul görmemiştir (Farley, 1998: 179).

Kuralsızlık, davranışı yöneltecek ilke ve ölçümler bulamamak ile amaca ulaşabilmek için toplumca onaylanmayan yollara başvurmak şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumun davranışını düzenleyen değer ve düzgülerin kişiye anlamlı gelmemesi, yani toplumsal normların belirlediği başarı hedeflerine ulaşabilmek için toplum dışı davranışlara yönelmesi olgusu kuralsızlığı doğurmaktadır (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2003: 241). Kuralsızlık maddeci, faydacı, bireyci toplum normlarının ağırlık kazandığı toplumlarda görülen hastalık halidir. Kuralsızlığın yaygınlaşması birbirinden farklı tepkiler, aşırı yenilikçilik, cemaatleşme, ilgisizlik ve saldırganlık gibi istenmeyen bir dizi duruma neden olabilmektedir (Erkal, 2000: 305).

XI. SONUÇ

Toplumsal yaşamda bireyin diğer bireylerle ve toplumla ilişkilerindeki güç dengelerinin sağlanması toplumsal düzen kurallarıyla sağlanmaktadır. Kuralların işlevleri; toplumda belirsizliği ortadan kaldırması, bireyler arası ilişkilerde yol gösterici olması ve özgürlüklerin çerçevesini çizmesi olarak

özetlenebilir. Toplumsal yaşamda kurallar görgü, ahlak, din ve hukuk kuralları gibi adlar almakla birlikte, tümünün nihai amacı, bireylerin uyması durumunda kendilerinin ve toplumun mutluluğunu tesis etmektir. Ters düşüldüğünde kurallara uyulmaması, bireyi karşı karşıya bıraktığı negatif yaptırım nedeniyle, toplumu da toplumsal düzenin kesintiye uğraması nedeniyle mutsuz kılmaktadır.

Birey-kural ilişkisinde kuralların işlevi, benimsenme ve uyulma düzeyi, toplumdaki topluma ve hatta aynı toplum içerisinde zamanla değişmektedir. Bu değişim, kural-birey ilişkisinin amacına ulaşması için gereklidir. Çünkü değişen dünya şartlarına uygun olarak dinamik bir yapıya sahip olmayan kurallar, zamanla çözülecek ve kabul görürlüğünü yitirecektir. Kuralların çözülmesi ve kabul görürlüğünü yitirmesi ise kuralsızlık olarak anılan ve toplumsal bağların zayıflamasına neden olan istenmeyen bir durum olarak nitelendirilmektedir. Buraya kadar kural eksenindeki tartışmalar dikkate alındığında, birey-kural ilişkisinin idealde bireylerin özgürlüğünü gerçekleştirmesine olanak sağlaması beklenir. Bu noktada özgürlüklerin gerçekleştirilmesine odaklanan bir kuralcılık anlayışı, cezalandırıcı mekanizmalardan çok önleyici ve düzeltici mekanizmaları tercih etmelidir. Bu beklentiyi yerine getirmek üzere yapılacak girişimlerin temel prensibi özgürlükleri kısıtlamak değil, onlardan yararlanmanın en üst düzeye çıkarılmasıdır.

KAYNAKLAR

ATILGAN, A. ve ATILGAN, E. Ü. (2009), *Çocuk Hakları Paradigması ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hâkim Olan İlkeler Açısından Türkiye'deki Düzenleme Ve Uygulamaların Değerlendirilmesi*. Ankara: Mattek Matbaacılık Basım Yayın Tan. San. Tic. Ltd, Şti., <http://www.ihop.org.tr/dosya/cocukhaklari.pdf> (erişim tarihi: 26.12.2014)

AYDIN, İnyet (2001), *Yönetel Mesleki ve Örgütsel Etik*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

BALCI, Ali (2003), "Eğitim Örgütlerine Yeni Bakış Açıları: Kuram Araştırma İlişkisi II", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, S: 9 (33), s. 26-61.

BAŞARAN, İbrahim E. (2000), *Yönetim*, Feryal Matbaası, Ankara.

BAŞARAN, İbrahim E. (2004), *Yönetimde İnsan İlişkileri*, Ekinoks Yayıncılık, Ankara.

BIERSTEDT, Robert (1974), *The Social Order*, Mc-Graw Hill, USA.

BİESANZ, John M. & BİESANZ Mavis H (1969), *Introduction to Sociology*, Prentice-Hall Inc., New Jersey.

BOZKURT, Enver (2008), *Genel Hukuk Bilgisi*, Asil Yayın Dağıtım Ltd., Ankara.

BROOM, Leonard & SELZNICK, Philip (1956), *Sociology: A Text With Adapted Readings*, Evanston: Row, Peterson and Company.

CAN, Cahit (2002), *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri*, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. Şti, Ankara.

DEMİR, Ömer (2003), *İktisat ve Ahlak*, Liberte Yayınları, Ankara.

FARLEY, John E. (1998), *Sociology*, Prentice Hall, United States.

FRANKENA, William K (2007), *Etik*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.

GEÇTAN, Engin (1989), *Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref A (2008), *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1996), *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi A.Ş., İstanbul.

HAYEK, Friedrich A. (1960), *The Constitution of Liberty*, Chicago: The University of Chicago Press.

HAZLİTT, Henry (2006), *Ahlakın Temelleri*, (Çev: Mehmet Aydın ve Recep Tapramaz), Liberte Yayınları, Ankara.

İÇLİ, Gönül (2002), *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara.

KARAMAN-KEPENEKÇİ, Y. (2008), *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık*, Ekinoks Yayınevi, Ankara.

KODAL, Musa (2006), “Kara ve Deniz Harp Okulu Öğrencilerinin Kurumsal Disiplin Kurallarını Benimseme ve İtaat Düzeyleri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

KUÇURADİ, İonna (2007), *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Meteksan Anonim Şti., Ankara.

KÜÇÜKASLAN, Nazife (2007), “Toplumsal İlişkiler ve Protokol. Paradoks, Ekonomi”, *Sosyoloji ve Politika Dergisi (e-dergi)*, <http://www.paradoks.org>, ISSN 1305-7979 - Yıl:3, Sayı:1.

NUTHALL, Jon (1997), *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (Çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

PLATON, (1962), *Devlet*, (Çev: Sabahattin Eyuboğlu), Yükselen Matbaası, İstanbul.

ROZALIS, Levin (2007), “Playing by the Rules: Social Representations of “Law” As the Sociocognitive Mediating Mechanism Between Law and Society”, *Theory & Psychology*, Vol, 17 (1), 5-31.

ŞİMŞEK, Mehmet Ş, AKGEMCİ, Tahir ve ÇELİK, Adnan (2003), *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Adım Matbaacılık ve Ofset, Konya.

SEARS, David O., LETİTİA Anne, Peplau ve SHELLEY, E. Taylor (2007), *Sosyal Psikoloji*, (Çev: Ali Dönmez), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

ÖNEN, Mesut (1999), *Hukukun Temel Kavramları*, Beta Basım Yayım Dağıtım Şti., İstanbul.

ÖZCAN, Mehmet T. (2007), *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, Kavim Yayıncılık, İstanbul.

ÖZKALP, Enver (2002), *Davranış Bilimlerine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ÖZKALP, Enver (2005), *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

ŞERİF, Muzaffer (1985), *Toplumsal Kuralların Psikolojisi* (Çev. İsmail Sandıkçioğlu), Alan Yayıncılık, İstanbul.

TOPÇUOĞLU, Hamide (1984), *Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Işın Yayıncılık Ltd., Şti., Ankara.

TOZOĞLU, Gökhan (2008), [http://blog.milliyet.com.tr/Hukuk_devleti_ve_kisi_ozgurlukleri/Blog/?](http://blog.milliyet.com.tr/Hukuk_devleti_ve_kisi_ozgurlukleri/Blog/?BlogNo=129992)

BlogNo=129992 (erişim tarihi: 18.12.2008).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2008), <http://www.tdksozluk.com> (erişim tarihi: 18.12.2008).

WEBER, Max (2007), *Sosyolojinin Temel Kavramları* (Çev. İsmet Kayaoğlu). Bakış Yayınları, İstanbul.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin (1995), *Birey Toplum Devlet İlişkileri*, Ankara, Ümit Yayıncılık Ltd. Şti.

YÜCEL, Mustafa T. (2005), *Hukuk Felsefesi*, Başkent Klîşe Matbaası, Ankara.